

Сутність та особливості вчинення злочинів у стані сильного душевного хвилювання

Павлов Володимир Олександрович¹

Опубліковано	Секція	УДК
03.04.2023	Право	343.6:343.9

DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7719356>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. У статті досліджено питання сутності поняття «стан сильного душевного хвилювання». Важливим аспектом дослідження стало розмежування різних видів афекту, що являє собою стан сильного душевного хвилювання: фізіологічний та патологічний. Чітке діагностування того чи того виду може вплинути на осудність особи під час вчинення злочину та кваліфікується за різними статтями Кримінального кодексу України. Розглянуто законодавчі та підзаконні акти, у яких фігурує поняття «стан сильного душевного хвилювання». Описано необхідність призначення судової психолого-психіатричної експертизи для визначення наявності стану афекту під час вчинення злочину винною особою. Подано перелік діагностичних критеріїв фізіологічного та патологічного афектів, зокрема загальні діагностичні критерії для обох видів афекту й основні та додаткові критерії для кожного з них окремо. Показано зв'язок принципу субсидіарності у праві Європейського Союзу та механізму надання психологічної допомоги. Запропоновано вжиття превентивних заходів для запобігання злочинності, попередження стресових станів людини, контролю реакцій на психотравмувальні події, а також зміни у процедурі судової психолого-психіатричної експертизи для прискорення процесу її призначення, отримання висновку та підвищення її загальної ефективності.

Ключові слова: злочин, афект, сильне душевне хвилювання, фізіологічний афект, патологічний афект, кримінальне право, кримінальне правопорушення, психологічний стан.

The essence and features of committing crimes in a state of physiological affect

Annotation. The article examines the issue of the essence of the concept of "a state of strong mental excitement." It is noted that the term "state of strong emotional excitement" means the onset of a physiological affect. An important aspect of the research was the distinction between different types of affect, which is a state of strong emotional excitement: physiological and pathological. A clear diagnosis of one or another type can affect a person's sanity during the commission of a crime and is qualified under various articles of the Criminal Code of Ukraine. A review of legislative and by-laws was carried out, in which the concept of "state of strong emotional excitement" appears. It was concluded that the concept of "state of

¹ викладач кафедри загальнотеоретичних правових та соціально-гуманітарних дисциплін, Київський університет права Національної академії наук України, 03142, Україна, Київ, вул. Академіка Доброхотова, 7-а, <https://orcid.org/0000-0002-3319-9015>

strong mental excitement" is used in several branches of law and is found in various legislative and by-laws of Ukraine. The need to appoint a forensic psychological and psychiatric examination to determine the presence of a state of affect during the commission of a crime by a guilty person is described. An approximate list of resolved issues of psychiatric examination regarding the presence of a state of affect in the guilty person is provided. A list of diagnostic criteria for physiological and pathological affects is presented, including general diagnostic criteria for both types of affect and basic and additional criteria for each of them separately. The relation between the principle of subsidiarity in the law of the European Union and the mechanism of providing psychological assistance is shown. It is proposed to take preventive measures to prevent crime, prevent stressful conditions of a person, control reactions to psychotraumatic events, as well as changes in the procedure of forensic psychological and psychiatric examination to speed up the process of its appointment, obtain a conclusion and increase its overall effectiveness.

Keywords: crime, affect, strong mental excitement, physiological affect, pathological affect, criminal law, criminal offense, psychological state.

Вступ

Вчинення кримінальних правопорушень часто пов'язують із проявом певних психологічних та фізіологічних факторів. Окрім мети та мотиву, до злочину або кримінального проступку людей можуть спонукати такі характерологічні особливості, як схильність до прояву агресії, імпульсивності чи ревнощів; стан психіки людини, а також фізіологічні прояви, як ми це можемо простежити у стані афекту або у стані сильного душевного хвилювання.

З кожним роком дедалі актуальніше постає питання дослідження стану афекту, визначення чіткої його сутності та відмежування від інших станів людини, адже це може вплинути на осудність та строк відбування покарання за вчинення кримінального або іншого виду правопорушення.

Під час написання цієї статті автори послуговувалися здебільшого законодавчими та підзаконними актами України [4–9]. Найточніше визначення поняття «афект» подано в «Словнику з кримінального права» [3]. Укладач словника – Кисельов І., кандидат юридичних наук, викладач кафедри кримінального права та кримінології ДДУВС і автор багатьох праць, присвячених питанню злочинності в Україні.

У дослідженні А. Терещук [10] подано перелік діагностичних критеріїв афективних станів особистості, зокрема фізіологічного та патологічного афектів. Ангеліна Терещук є кандидатом психологічних наук, яка приділила значну увагу темі афективних станів особистості та питанню поведінкової психології.

Тема потребує розширення критеріїв розмежування фізіологічного та патологічного афектів. У статті також вказано на необхідність проведення превентивних заходів для попередження виникнення афективних станів.

Мета цієї статті полягає в дослідженні сутності й особливостей вчинення кримінальних правопорушень у стані сильного душевного хвилювання, що також називається фізіологічним афектом, та визначення його відмінностей від афекту патологічного.

Результати

Поняття стану фізіологічного афекту (від лат. «affectus»), або сильного душевного хвилювання, як це використовується в українському законодавстві, визначається як «внутрішнє сильне хвилювання людини, яке спонтанно виникає внаслідок суттєвого для неї психічного подразнення, швидко розвивається і в результаті призводить до звуження свідомості, послаблення самоконтролю та переходу від розумового

керування до керування інстинктивного» [3]. Щоб зрозуміти особливості регулювання діянь у стані сильного душевного хвилювання, ми розглянули вітчизняне законодавство та подали перелік законодавчих і підзаконних актів, у яких зустрічається це поняття (табл. 1).

Таблиця 1

**Законодавчі та підзаконні акти, якими закріплено поняття
«стан сильного душевного хвилювання»**

Стаття	Норма
Кримінальний кодекс України [4]	
п. 36.4 ст. 36	Особа не підлягає кримінальній відповідальності, якщо через сильне душевне хвилювання, викликане суспільно небезпечним посяганням, вона не могла оцінити відповідність заподіяної нею шкоди небезпечності посягання чи обставинці захисту
п. 39.3 ст. 39	Особа не підлягає кримінальній відповідальності за перевищення меж крайньої необхідності, якщо внаслідок сильного душевного хвилювання, викликаного небезпекою, що загрожувала, вона не могла оцінити відповідність заподіяної шкоди цій небезпеці
п. 66.1.7 ст. 66	Вчинення кримінального правопорушення під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного жорстоким поведінням, або таким, що принижує честь і гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поведіння з боку потерпілого, визнається обставиною, яка пом'якшує покарання при його призначенні
ст. 116	Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, зумовленому жорстоким поведінням, або таким, що принижує честь і гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поведіння з боку потерпілого, карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк
ст. 123	Умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, викликаного жорстоким поведінням, або таким, що принижує честь і гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поведіння з боку потерпілого, карається громадськими роботами на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на строк до двох років
Цивільний кодекс України [5]	
п. 1206.1 ст. 1206	Особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, зобов'язана відшкодувати витрати закладові охорони здоров'я на лікування потерпілого від цього кримінального правопорушення, крім випадку завдання шкоди при перевищенні меж необхідної оборони або у стані сильного душевного хвилювання, що виникло раптово внаслідок насильства або тяжкої образи з боку потерпілого
Кодекс України про адміністративні правопорушення [6]	
ст. 34	Вчинення правопорушення під впливом сильного душевного хвилювання або при збігу тяжких особистих чи сімейних обставин, вважається обставиною, що пом'якшує відповідальність за адміністративне правопорушення
Інструкція про порядок накладення і стягнення штрафів за порушення санітарного законодавства [7]	
п. 1.12.3. Загальних положень	Вчинення правопорушення під впливом сильного душевного хвилювання або при збігу тяжких особистих чи сімейних обставин визнається обставиною, що пом'якшує відповідальність за порушення санітарного законодавства

Отже, поняття сильного душевного хвилювання використовується не лише у кримінальному праві, а й у цивільному, адміністративному, трудовому, медичному та ін. Проте цей термін зазвичай застосовують при кваліфікації тяжких злочинів за ст. 116 та ст. 123 Кримінального кодексу України, що тягне за собою відповідальність з наявністю обставини, яка пом'якшує покарання.

Також судова практика у справах про необхідну оборону свідчить, що «суспільно небезпечне посягання на законні права, інтереси, життя і здоров'я людини, суспільні інтереси чи інтереси держави може викликати в особи, яка захищається, сильне душевне хвилювання. Якщо в такому стані вона не могла оцінювати відповідність заподіяної нею шкоди небезпечності посягання чи обстановці захисту, її дії слід розцінювати як необхідну оборону» [8].

Щоб визначити, чи діяння було вчинено саме у стані сильного душевного хвилювання, судами призначається психолого-психіатрична експертиза.

До орієнтовного переліку вирішуваних питань психіатричної експертизи включаються такі питання [9]:

- Чи перебувала підекспертна особа у стані вираженого емоційного збудження або емоційного напруження, що може розглядатися як психологічна підстава стану сильного душевного хвилювання?
- Чи перебувала підекспертна особа на момент скоєння протиправних дій у стані фізіологічного афекту як психологічної підстави сильного душевного хвилювання?

Проводити психолого-психіатричну експертизу варто не лише для визначення впливу загальних психологічних факторів на вчинення злочину, а й для розмежування фізіологічного афекту, який визначено кримінальним правом, від патологічного афекту, який є одним із розладів психіки (рис. 1).

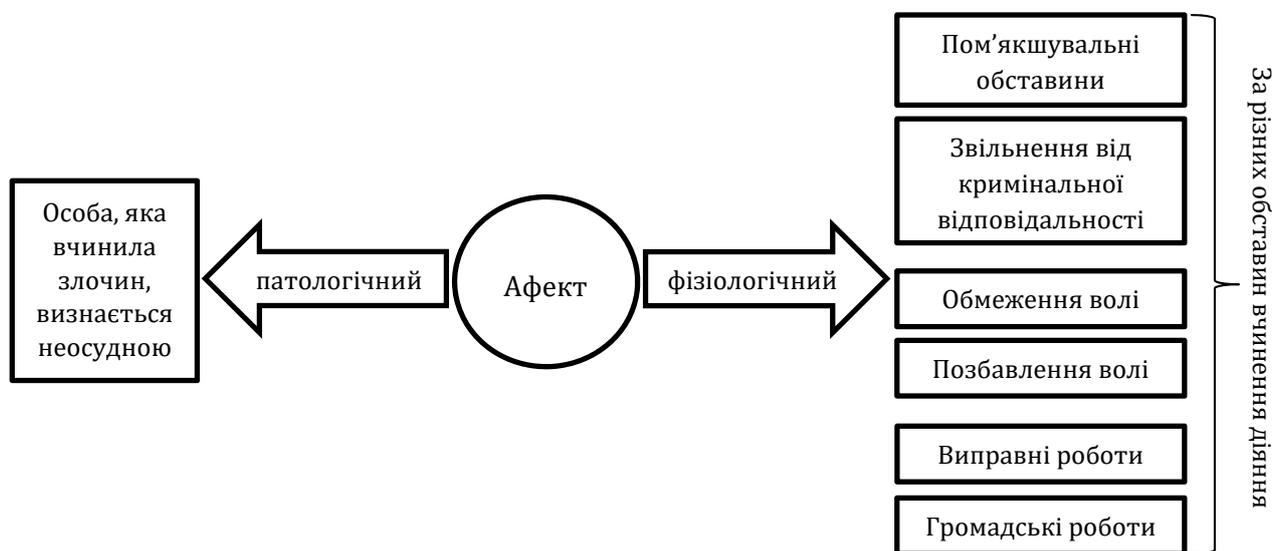

Рис. 1. Відмінності покарань внаслідок вчинення злочину у стані патологічного та фізіологічного афекту

Джерело: складено авторами на основі аналізу [4].

Отже, патологічний афект пов'язаний із тимчасовим хворобливим розладом психіки, за якого особа не може контролювати власні дії. Тож під час вчинення злочину в цьому стані особа не може бути осудною за вчинені нею дії або бездіяльність. Після завершення патологічного афекту особа стає осудною і не потребує лікування за відсутності інших психічних порушень.

Фізіологічний афект діагностується судовою експертизою та може потягнути за собою понесення відповідальності згідно з Кримінальним кодексом України. За наявності свідків враховуються їхні свідчення, які можуть вказувати на аномальність реакцій винного і, власне, на стан сильного душевного хвилювання.

Далі пропонуємо розглянути діагностичні критерії патологічного та фізіологічного афектів. Передусім обидва мають відповідати таким загальним діагностичним критеріям афективних станів, як [10]:

- наявність конфліктогенної ситуації, яка виникає раптово та зачіпає найбільш індивідуально значущі для особистості потреби (загроза життю, здоров'ю, самоповазі, соціальному престижу тощо);
- розвиток афективного стану безпосередньо після виникнення конфліктогенної ситуації;
- наявність таких емоційних проявів, як гнів, страх, розпач, ненависть, образа, невдоволення, лютість тощо;
- наявність таких вегетативних проявів, як почервоніння або збліднення обличчя, тремтіння рук, сухість у роті, порушення серцевого ритму, брак повітря тощо;
- наявність моторних проявів у вигляді рухового збудження різного ступеня інтенсивності;
- розлад комунікативних (мовної, міміко-пантомімічної та ін.) функцій;
- тривалість: для афектів — до кількох хвилин, для афективної реакції — до кількох годин;
- зміна відчуття часу.

Окрім загальних критеріїв, кожному з двох видів афекту відповідають певні індивідуальні риси, які мають чітко виражений характер, тому здебільшого нескладно виявити наявність того чи того афекту (табл. 2).

Таблиця 2

Діагностичні критерії патологічного та фізіологічного афектів

	Фізіологічний	Патологічний
Основні діагностичні критерії	чіткий фазний перебіг з обов'язковою наявністю усіх трьох стадій: підготовчої, афективного вибуху та виснаження	
	прояви афективного звуження свідомості та фрагментарне сприйняття довкілля	потьмарення свідомості, повне дезорієнтування, спотворене сприйняття довкілля
	дереалізація та / або деперсоналізація	уривчасті галюцинаторні та маячні розлади
	неповнота, вибірковість спогадів щодо обставин діяння	повна відсутність спогадів щодо скоєного
	афективний вибух має ознаки об'єктивної раптовості, суб'єктивної мимовільності	різке психомоторне збудження із автоматизованими, стереотипними діями
	надзвичайна втома, протрація, спустошеність у стадії виснаження	раптовість афективного вибуху
	неможливість чіткої самоідентифікації емоційних проявів, наявних у стадії афективного вибуху	у стадії виснаження — глибокий сон із наступною розгубленістю
Додаткові діагностичні	відчуття провини та каяття відсутні	
	перевищення ступеня емоційних	окремі звуки, вигуки, які можуть

критерії	проявів порівняно з об'єктивною значущістю подразника	відобразити хворобливий розлад свідомості
	обмеження, фрагментарність мови	реагування на зміни обставин і оточення відсутні

Джерело: складено авторами на основі аналізу [10].

З огляду на вищезазначене можемо зробити висновок, що афект виникає раптово під час певної конфліктогенної ситуації, яка може загрожувати життю та здоров'ю особи, яка вчинила діяння, або відразу після неї. Проте афективні стани, зокрема патологічний афект, можуть виникати на тлі довготривалої конфліктної, травмувальної або стресової ситуації під дією додаткового інтенсивного подразника. Також патологічний афект може супроводжуватися іншими психічними розладами або психопатологічними станами, наркотичними та алкогольними залежностями. Для зменшення ризику його виникнення необхідно розвивати резильєнтність психіки, що означає стресостійкість, здатність впоратися зі складними життєвими обставинами.

У такому разі можна скористатися принципом субсидіарності, який застосовується у праві Європейського Союзу. Він є відображенням концепції, згідно з якою механізм управління має базуватися та будуватися «знизу вгору». Цей принцип є універсальним засобом вирішення питань і проблем між усіма рівнями влади, а також збереження балансу між національною, регіональною та європейською владою [1]. (скоротила цитату за рекомендацією редактора)

Тобто система правових відносин буде ефективнішою, якщо спочатку питання вирішуватимуться на рівні місцевих органів держави-члена ЄС, потім на національному, наднаціональному рівнях та рівні європейської влади. У системі раннього реагування та попередження слід приділяти увагу вищезазначеному принципу.

Схожий механізм можна простежити в наданні психологічної допомоги і вжитті превентивних заходів для попередження стресового стану, контролю реакцій на психотравмувальні події та навіть запобігання злочинності. Якщо виникає ситуація, з якою людина не може впоратися самостійно, то спочатку їй варто звернутися до родичів, друзів, психологів за місцем навчання або роботи, гарячих ліній, спеціалізованих закладів надання психологічної допомоги, волонтерських організацій, груп підтримки, соціальних служб і лише потім до державних органів.

Також до превентивних заходів ми пропонуємо включити використання інформаційно-комунікаційних технологій у сфері психологічної підтримки, щоб поліпшити надання психологічної допомоги усім, хто цього потребує. Це вкрай актуально на тлі таких подій в Україні, як пандемія вірусу COVID-19, повномасштабне вторгнення РФ 24 лютого 2022 року, під час дистанційної роботи та навчання, десоціалізації, посттравматичних синдромів, внутрішніх переміщень у межах країни з тимчасово окупованих територій або тих, де ведуться активні бойові дії. Окрім цього, вважаємо доцільним цифровізувати процедуру судової психолого-психіатричної експертизи, що дозволить прискорити процес її призначення, отримання висновку та підвищити її загальну ефективність. Паризький І. у своїй праці [2] зазначав, що «роль інформаційно-комунікаційних технологій та інших технологічних інновацій сприяє переорієнтації цього сегменту з допоміжного фактору на самостійну структурну одиницю в правовій картині майбутнього».

Висновки

Діагностування стану афекту або стану сильного душевного хвилювання передбачає оцінку обставин конфліктогенної ситуації та психічних якостей конституції

конкретної особи, вивчення її минулого, анамнезу психічних хвороб і розладів. Лише осудна людина може нести відповідальність за вчинення дії або бездіяльності, яку можуть кваліфікувати за Кримінальним кодексом України. Осудність передбачає усвідомлення власних дій і контроль над собою, що виключає настання патологічного афекту та вказує саме на фізіологічний афект.

Існує перспектива розширення як переліку критеріїв розмежування фізіологічного та патологічного афектів, так і діагностичних критеріїв різних видів афекту залежно від аналізу судової практики та її оновлення.

Список використаних джерел

1. Kumar, A. Analysis of the Principle of Subsidiarity as a Principle of EU Law. *Future Perspectives. Futurity Economics&Law*. 2021. №1(4). P. 18–27. URL: <https://doi.org/10.57125/FEL.2021.12.25.03>.
2. Paryzkyi, I. General Theory of Future Law. *Definitions, Innovative Potential. Futurity Economics&Law*. 2021. №1 (3). P. 25–32. URL: <https://doi.org/10.57125/FEL.2021.09.25.03>.
3. Кисельов І. О. Афект (у кримінальному праві) – поняття, приклад, кваліфікація. Словник з кримінального права. *CrimPravo*. URL: <https://crimpravo.com/slovyk-kryminalne-pravo/afekt-u-kryminalnomu-pravi.html>
4. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III : станом на 27 січ. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
5. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV : станом на 1 січ. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1 – 212-24) : Кодекс України від 07.12.1984 р. № 8073-X : станом на 27 січ. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
7. Про затвердження Інструкції про порядок накладення і стягнення штрафів за порушення санітарного законодавства : Наказ МОЗ України від 14.04.1995 р. № 64 : станом на 21 листоп. 2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0291-95#Text>
8. Про судову практику у справах про необхідну оборону : Постанова Верхов. Суду України від 26.04.2002 р. № 1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001700-02#Text> Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : Наказ М-ва юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 : станом на 19 серп. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>
9. Терещук А. Д. Критерії діагностики афективних станів особистості. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*. Випуск 4. 2012. С.225–235.